

پاٹھو لکھو لکھو لکھو لکھو لکھو
داریت لکھو لکھو لکھو لکھو لکھو

روی کردہ و مختلفہ الگوں تو سعه و پیشرفت می

صغریٰ صالحی

هوالبادی

رویکردهای مختلف به الگوی
توجه و پیشرفت اسلامی

صغری صالحی

- سرشناسه : صالحی، صغری، ۱۳۵۶ -
 عنوان و نام پدیدآور : نقد و ارزیابی رویکردهای مختلف به الگوی پیشرفت و توسعه اسلامی / صغری صالحی.
 مشخصات نشر : تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات، ۱۳۹۸.
 مشخصات ظاهری : ج.۱. (بدون شماره گذاری).
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۴۵۲-۲۴۶-۵
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
- موضوع : هایدگر، مارتین، ۱۹۷۶-۱۸۸۹ م. -- دیدگاه‌های سیاسی و اجتماعی
 موضوع : Heidegger, Martin, 1889-1976 -- Political and social views
 موضوع : نصیری، مهدی، ۱۳۴۲ - -- نقد و تفسیر
 موضوع : داوری، رضا، ۱۳۱۲ - -- نقد و تفسیر
 موضوع : پیشرفت-- جنبه‌های مذهبی-- اسلام
 موضوع : Progress-- Religious aspects-- Islam
 موضوع : توسعه اجتماعی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
 موضوع : Community development -- Religious aspects -- Islam
 موضوع : عدالت اجتماعی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
 موضوع : Social justice -- Religious aspects -- Islam
- شناسه افزوده : پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
 رده بندی کنگره : BP۲۳۰/۲
 رده بندی دیویی : ۲۹۷/۴۸۳۳
 شماره کتابشناسی ملی : ۵۸۸۷۴۱۵

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
 عنوان: رویکردهای مختلف به الگوی توسعه و پیشرفت اسلامی
 نویسنده: صغری صالحی
 ویراستار: حورا ناصری
 طرح جلد: فاطیما وفا
 صفحه‌آرا: حسین آقزی
 نوبت چاپ: اول - زمستان ۱۳۹۸
 شمارگان: ۵۰۰ نسخه
 قیمت: ۲۵۰۰۰ ریال
 شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۴۵۲ - ۲۴۶ - ۵

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.
 در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌ترین از میدان ولی عصر (عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
 صندوق پستی: ۶۲۷۴ - ۱۴۱۵۵. تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳. فکس: ۸۸۹۳۰۷۶. Email: nashr@ricac.ac.ir

فرهنگ و جامعه (۴۰)

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱
پیشگفتار.....	۳

فصل اول: سنت‌گرایان ایدئولوژیک و الگوی توسعه؛ با تأکید بر آرای مهدی نصیری

مقدمه.....	۹
معنای توسعه.....	۱۱
سنت‌گرایی، محافظه‌کاری یا اصول‌گرایی انقلابی.....	۱۷
رویکرد سنت‌گرایان ایدئولوژیک به توسعه مدرن.....	۲۵
چه باید کرد نصیری و مؤلفه‌های الگوی ایرانی-اسلامی پیشرفت.....	۷۰
نقد و بررسی.....	۹۳
نتیجه‌گیری.....	۱۰۰

فصل دوم: هایدگری‌ها و الگوی توسعه؛ با تأکید بر آرای رضا داوری اردکانی

مقدمه.....	۱۰۳
جریان هایدگری‌ها.....	۱۰۵
رویکرد هایدگری‌ها به توسعه مدرن.....	۱۱۰
چه باید کرد داوری اردکانی و الگوی پیشرفت اسلامی-ایرانی.....	۱۶۴
نقد و بررسی.....	۱۸۷
نتیجه‌گیری.....	۱۹۷

فصل سوم: رویکرد موافقان و الگوی توسعه

۲۰۱.....	مقدمه
۲۰۳.....	تعریف مفاهیم
۲۳۹.....	نقد و بررسی

فصل چهارم: نتیجه گیری

۲۴۳.....	مقایسه و جمع بندی الگوها
۲۶۱.....	فهرست منابع

سخن ناشر

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات با هدف رفع نیازهای پژوهشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، نزدیک به دو دهه است که با رویکرد مسئله‌محوری به دنبال شناخت مشکلات حوزه فرهنگ و هنر، شناسایی قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها و ارائه راهبردها و راهکارهای مناسب برای حل مشکلات و نیز توسعه قابلیت‌ها در مسیر تعالی فرهنگی کشور است.

این پژوهشگاه، با سه پژوهشکده فرهنگ، پژوهشکده هنر و پژوهشکده ارتباطات در تعامل و همکاری با صاحب‌نظران و اندیشمندان حوزه فرهنگ و هنر، ضمن اجرا و نظارت بر طرح‌های پژوهشی مورد نیاز، اقدام به برگزاری نشست‌ها، همایش‌های علمی، جلسات نقد و گفتگو و نیز جشنواره پژوهش فرهنگی سال می‌نماید.

علاوه بر این، دفتر طرح‌های ملی پژوهشگاه نیز، به‌عنوان متولی انجام مطالعات فرهنگی و اجتماعی در سطح ملی، ضمن اجرای نظرسنجی‌های موردنیاز، به اجرای پیمایش‌های ملی نظیر پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان؛ مصرف کالاهای فرهنگی؛ سواد رسانه‌ای؛ وضعیت فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی جامعه ایران و سنجش سرمایه اجتماعی کشور اقدام می‌نماید.

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تلاش دارد تا مجموعه دستاوردهای

پژوهشی خود را با هدف تحقق عدالت فرهنگی و دسترسی همه پژوهشگران و سیاست‌گذاران فرهنگی کشور، منتشر نماید. از این رو انتشارات پژوهشگاه طی مدت فعالیت خود تاکنون، آثار پژوهشی متعدد و متنوعی را در قالب «کتاب»، «گزارش پژوهش»، «گزارش نظرسنجی» و «گزارش راهبردی» منتشر کرده است. پژوهشگاه همچنین، انتشار فصلنامه علمی پژوهشی «مطالعات فرهنگ ارتباطات» و نیز چاپ آثار برگزیده جشنواره فرهنگی سال را در کارنامه خود دارد.

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ضمن استقبال، تعامل، همکاری و همفکری با استادان، نخبگان و پژوهشگران حوزه فرهنگ، هنر و رسانه، امیدوار است با انتشار دستاوردهای پژوهشی خود بتواند به «مرجع پژوهش» در حوزه فرهنگ و هنر ایران و نیز پایگاهی برای اندیشمندان و دلسوزان این عرصه تبدیل شود.

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

پیشگفتار

مرور سرفصل‌ها، نام‌های کتاب‌ها و مقاله‌های بسیاری از فرهیختگان، روشنفکران و نخبگان ایرانی، در صد سال اخیر نشان می‌دهد، دست کم در قرن گذشته، تمایز، تعارض، ترجیح و کشمکش بین سنت و پدیده مدرن، توجه نظریه‌پردازان و اندیشمندان ایرانی را جلب کرده است. عنوان‌ها و مفاهیمی مانند جدال سنت و مدرنیته، هجوم مدرنیته، مقاومت سنت، تسخیر تمدن فرهنگی، جدال آرای کهن و نو، همچون رمان و داستان مدرن فارسی در برابر تذکره‌ها، اندرزنامه‌ها و آثار عرفانی سنتی، نقاشی انتزاعی مدرن در برابر نگارگری سنتی، شعر کهن در برابر شعر نو و حتی سبک زندگی سنتی در برابر نو و خانواده سنتی در برابر خانواده مدرن و... نیز بیانگر آن است که دو واژه سنت و مدرنیته، مانند یک جفت معنای متضاد کاربرد یافته است و به تقابل دو دوران متفاوت و متمایز از هم دلالت دارد. بررسی دو جریان سنت و تجدد، در سیر تاریخی ایران نیز نشان می‌دهد این دو جریان، همواره در مقابل هم بوده‌اند. گاهی سنت و فرهنگ بومی این سرزمین غلبه یافته و گاهی با برتری ظاهری تجدد همراه بوده است؛ چنانچه در دوران صفویه، سنت زاینده تجدد بود، اما در دوران قاجار، تجددخواهی با ورود مدرنیته، نیرو گرفت. پس از آن، در دوران مشروطیت، تجددخواهی از شکل ابزاری به سوی ایدئولوژیک شدن حرکت کرد و در دوران رضاخان، با زور سر نیزه،

تلاش بیشتری برای نابودی مظاهر سنتی صورت گرفت. این تقابل بین سنت و مدرنیته، پس از انقلاب اسلامی نیز ادامه یافت و در بحث چگونگی الگوی توسعه ایران، نمود بیشتری یافت. مهدی بازرگان به‌عنوان اولین نخست‌وزیر ایران پس از انقلاب، برای توسعه به شیوه غربی و برقراری روابط تجاری با کشورهای غربی، تلاش بسیاری کرد. به اعتقاد وی ایران برای گام نهادن در راه توسعه و جایگزین کردن وضعی بهتر از زمان شاه، به دستاوردهای فنی و تکنولوژیک غرب نیازمند بود. پس از آن، بحث پیشرفت و توسعه در متن قانون اساسی کشور نیز وارد شد. پس از جنگ تحمیلی، بحث توسعه، جدی‌تر مطرح گردید و سبب اختلاف جریان‌های مختلف فکری تجدیدطلبان و سنت‌گرایان شد. برنامه‌ریزی برای بازسازی و توسعه کشور جنگ‌زده، همراه با توسعه رسانه‌های عمومی و شروع ارتباطات بر مدار ماهواره، ویدئو و اینترنت، جامعه ایران را وارد مرحله جدیدی کرد. رواج مصرف‌گرایی، حاکمیت خردگرایی صلح‌جویانه و محتاطانه و طرح خواسته‌هایی مانند مردم‌سالاری و عدالت اجتماعی، نمونه‌ای از تغییر و تحولات این دوران است، اما با تمامی این تغییرها، هنوز ماهیت و چگونگی الگوی توسعه، به‌خوبی روشن نیست. اجرای برنامه‌های توسعه و تغییر و تحولات نشئت گرفته از آن در جامعه، سبب واکنش‌های بسیاری از سوی متفکران معاصر ایران شد. برخی از این متفکران، در تفکراتشان درباره توسعه و مدرنیته، بیشتر دغدغه دین و ارزش‌های دینی داشتند که از جریان فکری آنها با عنوان دین‌اندیشان یا روشنفکران دینی نام برده شده است. نگرانی این گروه از تجدد و توسعه، کم‌رنگ شدن یا از بین رفتن ارزش‌های دینی بود. پس اعتقاد به برخورد گزینشی با تجدد داشتند؛ به این شکل که موارد خوب، مانند دستاوردهای علمی را بگیریم، اما موارد ضد دینی و ارزشی، مانند بدحجابی و بی‌اخلاقی را نپذیریم. دغدغه تعداد دیگری از متفکران در برخورد با مدرنیته و توسعه، توجه به مؤلفه‌های هویتی، مانند ایرانی، فارسی‌زبان بودن، شرقی، آسیایی و... است؛ از این گروه نیز به هویت‌اندیشان تعبیر شده است. از نظر این

گروه، فرایند مدرنیته غرب با هویت بومی و ملی کشور تعارض دارد و سنت‌ها را ضعیف می‌کند. پیشینه تفکر هویت‌اندیشان در خصوص توسعه و مدرنیته، به اندیشه‌های مارتین هایدگر درباره بازگشت به خویشتن، بازیابی اصالت شرقی، تجددستیزی و نقد مدرنیته باز می‌گردد. انتقادهای هایدگر به تجدد و مدرنیته غربی، سبب توجه گروهی از اندیشمندان و روشنفکران ایرانی شد. بین این متفکران، احمد فرید هایدگر را با جدیت به ایرانیان شناساند؛ به گونه‌ای که وی نماینده و مروج افکار هایدگر در ایران به‌شمار می‌رود. نفوذ کلام فرید و اقبال گسترده روشنفکران و علاقه‌مندان فلسفه از طیف‌های گوناگون به او و تلاش و نقش پُررنگ شاگردان فرید، مانند رضا داوری اردکانی، یوسفعلی میرشکاک، محمد مددپور، عباس معارف و... سبب شد در دهه‌های ۱۳۵۰ و ۱۳۶۰ هجری شمسی، روایت فریدی از هایدگر غالب باشد. بین ادامه‌دهندگان خط فکری فرید، رضا داوری اردکانی، برجسته‌تر است. او مخالف برخورد گزینشی با مدرنیته است. از نظر اردکانی، غرب یک کل واحد است، پس نمی‌توان جزئی از اجزاء آن را گرفت و از اجزای دیگر صرف‌نظر کرد.

به‌رغم نظریه‌پردازی‌ها و دغدغه‌های این متفکران درباره رواج الگوهای غربی، حرکت جامعه به سمت شبه غربی و شبه متجدد و تضعیف سنت‌ها و ارزش‌ها، در سال‌های اخیر نیز با شکلی نوظهور و بی‌سابقه از لذت‌جویی و طرد امور قدسی و هنجارهای مستقر اجتماعی از سوی نسل جوان روبه‌رو بوده‌ایم؛ برخی به‌نام شکاف نسلی و برخی از آن با عنوان تغییر سبک زندگی به شیوه غربی یاد می‌کنند. این امر، مسئولان نظام را برای روشن کردن افق توسعه ایران در زمینه‌های مختلف فرهنگی، علمی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، به سمت تدوین سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ سوق داد که اجرای آن را در قالب ۴ برنامه توسعه ۵ ساله، خواستار شده است. همچنین برای در امان ماندن از پیامدهای مخرب اجتماعی و فرهنگی توسعه به شیوه غربی، طرح الگوی ایرانی-اسلامی پیشرفت ارائه شده است، اما برخلاف تلاش‌های

بسیار و نظریه‌پردازی‌های اندیشمندان معاصر حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی درباره مسئله توسعه، ابهام و پیچیدگی الگوی توسعه ایران همچنان باقی است و هنوز صورت‌بندی دقیقی از آن ارائه نشده است. بخشی از این ابهام‌ها به ماهیت مقوله توسعه مرتبط است؛ برخی از آن، ماهیتی ارزشی و هنجاری استنباط می‌کنند؛ از این‌رو، ارزش‌ها با توجه به دیدگاه‌ها و جایگاه‌های افراد و گروه‌های مختلف، متفاوت می‌شود. برای مثال اقتصاددانان، ارزش را در رشد اقتصادی و افزایش سطح زندگی، جامعه‌شناسان، در نظم و تعادل اجتماعی و فعالان سیاسی، در کارآمدی و مشروعیت نظام سیاسی می‌دانند. تعدادی نیز ارزش را در رفاه و ثروت، برخی در نظم و امنیت، عده‌ای در گسترش اخلاق و معنویت و بعضی نیز در گسترش آزادی و عدالت می‌دانند. پیرو آن، تعریف و تفسیرهای متعددی درباره توسعه، از سوی متفکران و اندیشمندان کشور مطرح شده است؛ با تعریف‌های متفاوت از توسعه، رویکردهای متفاوتی نیز درباره لزوم یا ضرورت نداشتن توسعه‌یافتگی به شیوه مدرن و غربی و چگونگی اقتباس از توسعه مدرن ارائه شده است. چنانکه می‌توان ارائه این رویکردهای مختلف را یکی از گفتمان‌های مهم فکری در ایران پس از انقلاب به‌شمار آورد. بر این اساس، بررسی و ارزیابی تفکر و بینش‌های گوناگون متفکران جامعه، برای انجام کارهای بزرگ و بنیادی، مانند توسعه و پیشرفت، اهمیت و اولویت دارد؛ به‌ویژه اینکه الگوی پیشرفت اسلامی و بومی، از دغدغه‌های مقام معظم رهبری و سیاست‌گذاران فرهنگی است و جدی‌تر در دستور کار سیاست‌گذاران و مسئولان کشور قرار گرفته است.

افزون بر این، رویکردهای متفاوت و متناقض به پیشرفت نیز تبعاتی برای سیاست‌گذاری فرهنگی به دنبال دارد که شناسایی این تبعات، به کم کردن آسیب‌ها در این حوزه کمک خواهد کرد. پس در این نوشتار، با هدف واکاوی انتقادی پیشینه موضوع پیشرفت و نظریه‌های متفکران معاصر ایران، سه رویکرد «سنت‌گرایان ایدئولوژیک با تأکید بر آرای مهدی

نصیری»، «هایدگری‌ها با تأکید بر آرای رضا داوری اردکانی» و «موافقان الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت» تبیین و بررسی می‌شود؛ همچنین با رهیافتی تحقیقی و با تکیه بر متن آثار آنان، به شناخت اندیشه‌هایشان درباره غرب و غربزدگی و اخذ و اقتباس از توسعه غربی می‌پردازیم. از این رو، کتاب می‌کوشد به این پرسش‌ها پاسخ دهد:

۱. مهم‌ترین اصول و مبانی «گفتمان الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت»، «سنت‌گرایان ایدئولوژیک (با تأکید بر آرای مهدی نصیری)» و «رویکرد هایدگری به تجدد و غرب (با تأکید بر دیدگاه‌های رضا داوری اردکانی)» در مفهوم‌پردازی و تحلیل مقوله‌های «پیشرفت» و «توسعه» کدام است؟
 ۲. پذیرش رویکردهای مختلف به الگوی توسعه، چه تبعاتی برای سیاست‌گذاری فرهنگی دارد؟

برای پاسخ به این پرسش‌ها، مطالب در چهار فصل ارائه می‌شود: در فصل اول، دیدگاه‌های «سنت‌گرایان ایدئولوژیک با تأکید بر آرای مهدی نصیری» بررسی و ارزیابی می‌شود. فصل دوم، به دیدگاه‌های «هایدگری‌ها؛ با تأکید بر آرای رضا داوری اردکانی» اختصاص می‌یابد. فصل سوم «رویکرد موافقان به الگوی پیشرفت» نقد و بررسی خواهد شد. در فصل چهارم، با عنوان «مقایسه و نتیجه‌گیری» به شباهت‌ها و تفاوت‌های این سه رویکرد و تبعات آن در سیاست‌گذاری فرهنگی پرداخته می‌شود.

درباره ادبیات موضوع، پیشینه تحقیق و نوآوری این تحقیق، یادآوری می‌شود که توسعه و پیشرفت از جنبه‌های گوناگون مطالعه شده است. در راستای سه رویکرد مورد بحث در این اثر نیز، مقاله‌ها و تألیف‌هایی نوشته شده است که به دیدگاه‌های نمایندگان این رویکردها می‌پردازد؛ از جمله می‌توان به این کتاب‌ها اشاره کرد: مجموعه مقالات دومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: مفاهیم، مبانی و ارکان پیشرفت، روشنفکران ایرانی و غرب» نوشته مهرزاد بروجردی، هویت‌اندیشان و میراث فکری احمد فردید اثر محمد منصور هاشمی، خودآگاهی تاریخی: کتاب سوم؛ تجدد و سنت،

تألیف محمد مددپور، تطورات گفتمان‌های هویتی ایران: ایرانی در کشاکش با تجدد و مابعد تجدد اثری از حسین کچویان و مقاله‌های رویکردهای ناظر به اسلامیت یک الگوی پیشرفت نوشته سید احسان خاندوزی، واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشهٔ مقام معظم رهبری»، تألیف مرتضی اکبری و فریدون رضایی، گفتمان توسعه هم‌سرنوشت با گفتمان تجدد است: گفتمان توسعه؛ سرابی ویرانگر، نوشته حسین کچویان و نشریهٔ گفتمان الگو. اما هیچ‌یک از این آثار، جامع سه رویکرد مورد بررسی در این نوشتار نیست و فقط بر طرح دیدگاه‌های یک رویکرد خاص متمرکز شده است. همچنین در هیچ‌یک از این نوشته‌ها، این سه رویکرد با یکدیگر مقایسه، نقد و ارزیابی نشده است. البته به تعارض‌های اندیشه‌های آنان اشاره شده و به کلیت اندیشهٔ آنها نقدهایی وارد است؛ اما دیدگاه‌های آنها درخصوص توسعه و پیشرفت، ارزیابی و نقد نشده است. از این‌رو، تاکنون تحقیق مستقلی دربارهٔ «نقد و ارزیابی رویکردهای مختلف به الگوی پیشرفت و توسعهٔ اسلامی» انجام نشده است؛ در این کتاب، دیدگاه مهدی نصیری، به‌عنوان نمایندهٔ سنت‌گرایان ایدئولوژیک، دیدگاه هایدگری‌ها به نمایندگی رضا داوری‌اردکانی و دیدگاه قائلان الگوی ایرانی-اسلامی پیشرفت، بررسی و تحلیل شده و سپس این سه دیدگاه، مقایسه، نقد و ارزیابی شده‌اند.

رویکردهای متفاوت و متناقض به پیشرفت، تبعاتی برای سیاست‌گذاری فرهنگی به دنبال داشته است که شناسایی آنها، به کاهش آسیب‌ها در این حوزه کمک خواهد کرد. در کتاب پیش رو با هدف واکاوی انتقادی پیشینه موضوع پیشرفت و نظریه‌های متفکران معاصر ایران، سه رویکرد «سنت‌گرایان ایدئولوژیک با تأکید بر آرای مهدی نصیری»، «هایدگری‌ها با تمرکز بر نظرات رضا داوری اردکانی» و «موافقان الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت» تبیین و بررسی می‌شود؛ همچنین باره‌یافتی تحقیقی و با تکیه بر متن آثار آنان، به شناخت اندیشه‌هایشان درباره غرب و غربزدگی و اخذ واقتباس از توسعه غربی خواهیم پرداخت.

ISBN: 978-600-452-246-5

9

786004

522465